

27. BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCE

2015. g. 1.–2. oktobrī Latvijas Zinātņu akadēmija un Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija kopā ar Rīgas Tehnisko universitāti, Rīgas Stradiņa universitāti, Latvijas Lauksaimniecības universitāti, P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeju un Ģ. Eliasa vēstures un mākslas muzeju organizēja tradicionālo 27. Baltijas zinātņu vēstures konferenci. Šī konference tika veidota jau gadu desmitiem pastāvošo tradīciju ietvaros, kura iedibināta 1958. g. Rīgā. Tā regulāri ir pulcējusi Rīgā, Viļņā, Tartu, Tallinā un citās pilsētās Baltijas zinātņu vēstures speciālistus un interesentus amatierus kopējo problēmu apspriešanai.

27. konference organizēta sakarā ar pirmās Baltijā dibinātās reģionālās zinātņu akadēmijas — Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības dibināšanas (1815. g. 23. novembrī) divsimt gadu atceri, kas iekļauta UNESCO šīgada vēsturisko notikumu atceres reģistrā un kurai veltīts Latvijas Zinātņu akadēmijas izsludinātais *Academia-200* svinību gads, tādēļ par konferences pamattēmu tika izvirzīta problēma “Zinātņu biedrības (*learned societies*), zinātņu akadēmijas un akadēmiskā vide Baltijā”. Konferences darbā piedalījās zinātņu vēsturnieki no 11 valstīm (trīs Baltijas valstis, Somija, ASV, Itālija, Polija, Krievija, Baltkrievija, Ukraina, Austrija). Divās plenārsēdēs un vairākās sekciju sēdēs tika nolasītas septiņas plenārlekcijas un 37 sekciju referāti un stendu prezentācijas par konferences pamatproblēmām un citām zinātņu vēsturei aktuālām tēmām. Konferences īpatnība bija tā, ka saskaņā ar tematiku tā tika savienota ar Eiropas Zinātņu un mākslas akadēmijas (*Academia Scientiarum et Artium Europaea*) izbraukuma sēdi, ar tās prezidenta — pazīstamā kardiokirurga un zinātnes organizatora, LZA ārzemju locekļa prof. Feliksa Ungera

līdzdalību, kas konferencei piešķīra īpašu nozīmīgumu, īpaši tās otrajā dienā, kas notika Jelgavā, vēsturiskajā *Academia Petrina* ēkā, kur pirms 200 gadiem dibināta Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība.

Konferenci Rīgā, LZA telpās, atklāja Baltijas valstu Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prezidents prof. Jānis Stradiņš, atgādinot par šo konferenci tradīcijas stimulojošo lomu pirms Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas un izsakot gandarījumu, ka konferenci rīkotājiem pievienojušies arī Somijas zinātņu vēsturnieki (tika atgādināts, ka iepriekšējā, 26. Baltijas zinātņu vēstures konference ar labām sekmēm 2014. g. augustā notikusi Helsinkos un bijusi veltīta tēmai: “Kas ir zinātne?”). Tāpat tika atzīmēts, ka 2015. g. oktobrī aprit 25 gadi kopš Rīgā tika dibināta Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas asociācija, kurai bija sava loma Baltijas valstu neatkarības atjaunošanā, īpaši 1991. g. janvāra dramatisko notikumu laikā. Baltijas valstu sadarbība zinātņu vēstures kopējos pētījumos neatkarības gados nav apsīkusi, lai gan zinātņu vēsturnieku skaits samazinājies un turpinās to novecošana; zinātnes loma un finansējums, diemžēl Baltijas valstīs iet mazumā (ko gan nevar attiecināt uz Igauniju).

Konferences dalībniekus Latvijas ZA vārdā sveica tās prezidents Ojārs Spārītis, raksturojot LZA izsludinātā gada *Academia-200* norises un Latvijas kā ES prezidējošās valsts iniciatīvas šogad.

Tika pasniegti Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas goda biedru diplomu pazīstamajam somu zinātņu vēsturniekam un J. Rozentāla biedrības dibinātājam prof. Anto Leikolam, igauņu zinātņu vēsturniekam, labākajam 17. gs. norišu pārzinātājam Dr. Arvo

Tēringam un zinātņu vēsturē ieinteresētajam vecākās Latvijas augstskolas — Rīgas Tehniskās universitātes rektoram akadēmiķim Leonīdam Ribickim par nopelniem RTU vēsturisko tradīciju izkopšanā un Rīgas Politehnikuma 150 gadu jubilejas pasākumu organizēšanā 2012. g.

Jāņa Stradiņa plenārlekcija bija veltīta triju Baltijas valstu zinātņu akadēmiju salīdzinošai vēsturei uz pasaules zinātņu akadēmiju tapšanas fona. Vecākās zinātņu akadēmijas Baltijā veidojušās zinātņu revolūcijas rezultātā 17.–19. gs. vai nu izvēršot darbību kā zinātņu biedrības, vai veidojot tās no augšas monarha vai valsts aizgādībā; visumā tie ir bijuši pietiekami stabili veidojumi. Baltijas valstīs savas ZA varējušas tapt pēc neatkarības pasludināšanas 1918. g., taču pirmajos pastāvēšanas gados zinātņu akadēmiju veidošana netika uzskatīta par valsts prioritāti un, piem., jau 1920. g. Latvijas Izglītības ministrijas sastāvā izveidotajai struktūrai drīz tika atņemts valsts finansējums. 1935. g. Baltijas intelektuālās sadarbības konferencē tika ieteikts visām Baltijas valstīm veidot savas zinātņu akadēmijas, taču šo ieteikumu īstenoja tikai Igaunijā, K. Pētsa autoritārā režīma laikā 1938. g. K. Ulmanis 1936. g. dibināja Latvijas vēstures institūtu kā iecerētās valstiskās zinātņu akadēmijas pirmo sastāvdaļu, bet A. Smetona 1939. g. izveidoja Lietuvā A. Smetonas Lituānistikas institūtu kā ZA iedīgļi. Latvijā kopš 1932. g. Rīgas Latviešu biedrības ietvaros pastāvēja privāta zinātņu akadēmija *Academia Scientiarum Latviensis* S. R. L., ko likvidēja 1940. g. pēc okupācijas, tāpat kā Igaunijā tad pat slēdza Pētsa dibināto zinātņu akadēmiju. Lietuvā turpretī Smetonas institūtu pārveidoja par Lietuvas PSR ZA jau 1941. g. pavasarī. Latvijā un Igaunijā dibināja attiecīgi PSRS parauga zinātņu akadēmijas 1945. un 1946. g. Pēc neatkarības atjaunošanas visas Baltijas valstu zinātņu akadēmijas tika transformētas par Rietumu tipa zinātņu akadēmijām un demokratizētas locekļu sa-

stāva ziņā. Tika sniegts arī Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (pastāvēja no 1815. g. līdz 1939. g.) kā specifiskas Baltijas vācu provinciālās zinātņu akadēmijas raksturojums, kuru LZA uzlūko par vienu no savām idejiskajām priekštečēm, tāpat raksturota šīs biedrības loma letonistikas pamatu izveidošanā (K. Vatsons, A. Bīlenšteins). Taču 1815. g. nav uzskatāms par pašreizējās LZA dibināšanas gadu, un LZA atskatās nevis uz 200, bet uz 70 gadu ilgu pastāvēšanu. Vienlaikus tika norādīts uz priekštečorganizāciju — Baltijas vācu un pirmo nacionālo zinību biedrību vēsturiskā mantojuma apzināšanas un saglabāšanas nepieciešamību kā Latvijā, tā kaimiņvalstīs.

Prof. Liberts Klimka (Viļņa) pievērsās Viļņas astronomijas profesora Martina Počubuta memoranda projektam "*Pro memoria z Wilna*", ko 1773. g. bija paredzēts iesniegt Polijas karalim un jaundibinātajai edukācijas komisijai par Viļņas zinātņu akadēmijas dibināšanu, taču dokuments palika rokrakstā un netika tālāk virzīts.

Prof. Anto Leikola (Helsinki) raksturoja somu zinātņu akadēmiju dibināšanas peripetijas — 1838. g. tika dibināta zviedrvalodīga zinātņu akadēmija "*Societas scientiarum Fennica*", bet 1908. g. — Somu zinātņu akadēmija; abas tās pastāv arī šodien (pirmā kļuvusi divvalodīga), taču to apvienošanas mēģinājumi nav sekmējušies. Bez tam Somijā ir arī organizācija *Finnish Academy*, kas nodarbojas ar nacionālo līdzekļu sadali zinātnei. Tika raksturotas arī citas zinātniskās biedrības Somijā, un šobrīd 15 Somijas universitātes un 260 zinātniskas biedrības ir apvienotas Somijas zinātnisko biedrību delegācijā, kas pārstāv Somiju arī starptautiski, taču pārstāvniecību Eiropas ZA saimē īstenot uzticēts Somijas zinātņu akadēmijai.

Tika demonstrēts Igaunijas zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prof. Pētera Mīrsepa referāts par zinātņu filozofijas stāvokli un perspektīvām Igaunijā un arī nodoti viņa sveicieni konferencei.

Pirmās sēdes noslēgumā LZA telpās notika Baltijas valstu zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas ģenerālā asambleja, kurā Latvijas puse nodeva prezidentūru Igaunijai un J. Stradiņš ziņoja par savu atkāpšanos no Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas prezidenta amata, izteikdams pateicību kolēģiem par daudzu gadu desmitu veiksmīgu sadarbību, kā arī pateikdamies prof. A. Zigmundeī un J. Salakam par šīs konferences organizēšanu. Tika apspriesti asociācijas turpmākās attīstības jautājumi, un ar uzrunu uzstājās Igaunijas pārstāvis prof. E. Tamiksārs.

Otra plenārsēde notika Jelgavā, kur klātesošos uzrunāja Jelgavas Domes priekšsēdētājs Andris Rāviņš un Jelgavas muzeja direktore Ginta Grase. Savā plenārlēkcijā akadēmiķe Baiba Rivža raksturoja lauksaimniecības un pārtikas zinātņu akadēmiju lomu pašreizējā pasaulē un arī Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas darbības daudzveidīgās jomas (2008.–2010. g. LLMZA bija Eiropas lauksaimniecības un pārtikas zinātņu apvienības prezidējošā akadēmija).

Prof. J. A. Krikštopaiša (Viļņa) filigrāni izstrādātajā referātā tika sniegts pārskats par izcilā 19. gs. sākuma zinātnieka — fiziķa un ķīmiķa Teodora Grothusa — darbību no kultūras antropoloģijas viedokļa. Grothuss bija viens no aktīvākajiem Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības locekļiem, kurš biedrības sēdēs 1817.–1821. g. sniedza 12 ziņojumus, no kuriem klasiskais, vēlāk daudzkārt pārpublicētais raksts par gaismas un elektrības darbības veidiem atklāj šīs biedrības "*Jahresverhandlungen*" pirmo sējumu. To visā pasaulē uzlūko par jaunas zinātnes — fotoķīmijas agrīnu pamatdarbu. Grothusa personības vērtējums un traģiskais liktenis dziļi saviļņoja auditoriju.

Visai emocionāls bija arī Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas prezidenta Feliksa Ungera referāts par Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmiju un tās vēsturiskajiem sakariem ar Latviju, īpaši atmodas gados, kad 1991. g. pavasarī F. Ungers pirmoreiz

apmeklēja mūsu republiku, kura tolaik vēl tikai daļēji bija atguvusi neatkarību. Viņa dibinātā zinātņu akadēmija tolaik vēl tikai bija sākusi veidoties Zolzburgā (dibināta 1990. g. pēc "dzelzs priekš kara" krišanas Eiropas garīgajai apvienošanai) un vēlāk tai bija nozīmīga loma Eiropas morāles, ētikas, zinātnes principu un normu akceptēšanā Austrumeiropā, 2001. g. F. Ungers iedibināja t. s. *Feliksa balvu*, kuras pirmā laureāte bija profesore Vaira Viķe-Freiberga. Tā tiek piešķirta katru otro gadu. F. Ungers runāja arī par pašreizējām Eiropas aktuālajām problēmām, ieskicēja EZMA iniciēto projektu "Nākotnes Eiropa — naratīvu meklējumos", aicinot arī Latvijas zinātniekus iesaistīties šo problēmu analizē.

Tika pasniegtas šīgada Feliksa balvas, kas visas bija saistītas ar Jelgavu. Lielo Feliksa balvu piešķīra LZA goda loceklim Imantam Lancmanim par Jelgavas pils, tur esošo Kurzemes hercogu kapeņu zinātnisko izpēti un atjaunošanas vadību. Mazās Feliksa (veicināšanas) balvas piešķirtas LLU asociētajai profesorei *Dr. arch.* Daigai Zigmundeī par Latvijas kultūrainavas zinātniskajiem pētījumiem un sadarbības veicināšanu Eiropā, kā arī P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja darbiniecei *Dr. med.* Ievai Libietei par zinātniskiem pētījumiem Latvijas psihiatrijas vēsturē un slavenā anatoma Andreja Vezālija 500 g. un psihiatrijas vēsturei veltītu izstāžu izveidošanu. I. Libiete ir viena no nedaudzajām jaunām zinātniecēm, kas pēdējos gados Latvijā aizstāvējusi promocijas darbu zinātņu (medicīnas) vēstures jomā.

Konferences dalībnieki iepazinās ar Jelgavas kultūrvēsturisko mantojumu (Jelgavas muzeju, Jelgavas pili, Kurzemes hercogu kapeņiem) un Nacionālās bibliotēkas jauno ēku. Turklāt, prof. F. Ungers iepazinās ar Latvijas Organiskās sintēzes institūta atjaunoto ēku un institūta darbības virzieniem un novērtēja šo institūtu kā Eiropas dimensiju pētniecisku centru un paraugu, kā veidot efektīvu pētniecību nelielās Eiropas austrumu valstīs.

Visai dzīvi noritēja arī darbs paralēlās sekcijās — medicīnas, farmācijas un veterinārijas vēstures sekcijā (P. Stradiņa medicīnas vēstures muzejā), izglītības, kultūras un humanitāro zinātņu sekcijā (RTU) un dabas un inženierzinātņu sekcijā (RTU). Nav iespējams analizēt visus tajos nolasītos referātus, taču varētu pieminēt dažus zīmīgākos. Natālija Beregovoja (Krievija) ziņoja par vēršanos pret vivisekciju Krievijā pirmsrevolūcijas posmā, Karlo Bovolo (Itālija) par katoļu reakciju uz evolucionisma idejām Itālijā 1848.–1914. g., Anna Samokiša (Krievija) — par profesionāliem zinātniekiem kā skolotājiem 20. gs. sākumā Krievijā, Edīte Bērziņa un līdzautori (Latvija) par jaunatrstiem materiāliem, kas skar farmaceitu Kārļa Hertela darbību. Denveras universitātes emeritētā profesore Mērija Šēfera Konroja (ASV) referēja par farmaceitiskās rūpniecības attīstību Krievijā pirms Pirmā pasaules kara, tostarp arī Rīgā.

Vairāki referāti skāra KLMB un tās locekļu darbību, piem., prof. Arnis Vīksna referēja par ārstu un amatvēsturnieku Aleksandru Rafaelu, prof. Erki Tamiksārs un Kens Hellings (Tartu) — par Krievijas Dienvidpola (Belingshauzena) ekspedīciju no Krievijas impērijas un PSRS ģeopolitisko interešu viedokļa. Par citām zinātniskām biedrībām vēstīja Dr. Rita Grāvere (“Krievu zinātnisko biedrību un Tartu universitātes loma antropoloģijas attīstībā Latvijā”) un Dr. Maija Pozemkovska (“Latvijas Bioloģijas biedrības dibināšana un tās loma medicīnas vēsturē”), Dr. Ramūrs Kondrats (Viļņa) (“Viļņas medicīnas biedrības loma zināšanu izplatībā un medicīnas prakses organizēšanā”), Dr. Alīda Zigmunde (“Latviešu sieviešu Nacionālās Līgas darbības pedagogiskie aspekti (1917–1940)”), Svetlana Ruda un Vira Gamalija (“Kijevas Fizikāli medicīniskā

biedrība”), Jevgeņijs Tiščenea (“Baltkrievijas medicīnas biedrības un kongresi 19. gs. otrajā pusē — 20. gs. pirmajā pusē”), Dr. Pjotrs Kēlers (Polija) (“Fiziogrāfiskā komisija un tās loma Polijas botānikas attīstībā”).

Prof. Konstantīns Vasiļjevs un J. Vasiļjevs sniedza jaunus datus par vēlākā LU rektora profesora Mārtiņa Zīles mūža un darbības gaitām Odesā. Interesi izraisīja levas Libietes un Ingas Viġdorčikas referāts par pēdējā Kurzemes hercoga Pētera Birona ārstēšanas paņēmieniem un nāves cēloņiem tālaika medicīnas kontekstā. Savukārt A. Jakimavičus un Vincs Būda ziņoja par Lietuvas Republikas prezidenta Kaža Grīņus interesi par dabzinātnēm Lietuvā. Mihails Gončarovs (Maskava) un Juris Salaks referēja par Krievijas impērijas 1884. g. universitāšu statutu ietekmi uz Tērbatas universitāti. Pieminams arī Lietuvas bibliogrāfes Birutas Railienes referāts par Džordžu Sartonu un zinātņu vēstures vispārējo bibliogrāfiju.

Gandrīz visu pieminēto referātu tēzes angļu valodā izklāstītas konferences krājumā “*Historiae Scientiarum Baltica 2015*”, kura vāku rotā Elitas Viliamas pastmarkas attēls ar KLMB dibinātāju un aktīvāko biedru attēliem. Šo biedru personālsastāva saraksts biedrības pastāvēšanas pirmās simtgades laikā (1815–1914) iztirzāts J. Stradiņa un Dz. Cēberes tēzēs, kas arī ievietotas šajā rakstu krājumā, tāpat kā tēzes par Raiņa saistību ar Latvijas akadēmisko dzīvi un viņa kā izglītības ministra atbalstu Latvijas Zinātņu akadēmijas dibināšanai 1927. g.

Nākamo Baltijas zinātņu vēstures konferenci iecerēts rīkot 2017. g. maijā Tartu, veltot to Tērbatas universitātes pirmā rektora (arī KLMB biedra!) fiziķa G. F. Parrota divsimtgades atzīmēšanai.

Jānis Stradiņš